

HENRYK BARTOSZEWICZ
Archiwum Główne Akt Dawnych
Warszawa
kartografia@agad.gov.pl

Zbiory kartograficzne Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie

Zarys treści. W artykule przedstawiono wartość zespołów, zbiorów i kolekcji map, planów urbanistycznych, rysunków architektonicznych i technicznych oraz grafik stanowiących zasób kartograficzny Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Zaprezentowano najwartościowsze kartografika znajdujące się w zbiorach, zwłaszcza najstarsze i najcenniejsze rękopiśmienne mapy wielkoskalowe, zarówno gruntowe, miejskie jak i forteczne z XVII, XVIII i XIX wieku.

Słowa kluczowe: zbiory kartograficzne AGAD, zespół map, zbiór map, kolekcja map

1. Wprowadzenie

W zbiorach kartograficznych Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie znajdują się atlasy, mapy, plany urbanistyczne, rysunki architektoniczne i techniczne oraz grafiki przechowywane zarówno w Oddziale Kartografii, jak i w oddziałach gromadzących akta władz, urzędów i instytucji publicznych Rzeczypospolitej do 1918 r. oraz spuścizny rodowe. Mapy i plany stanowiące zasadniczą część zbiorów są zgromadzone w Oddziale Kartografii i pochodzą z przedwojennych: Archiwum Głównego Akt Dawnych, Archiwum Akt Dawnych i Archiwum Skarbowego. Dołączono do nich także większość map i planów pochodzących z innych zespołów archiwalnych AGAD, m. in. Zbiór Popielów, tak zwaną Metrykę Litewską, Archiwum Królestwa Polskiego, Zbiór Militariów z Jabłonny, Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, Archiwum Potockich z Łańcuta, Archiwum Radziwiłłów z Nieborowa, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie oraz mapy i plany urbanistyczne rewindykowane w latach 1962–1966 ze Związku Radzieckiego, a także kartografika przekazane przez Centralne Archiwum Wojskowe i przez inne instytucje oraz zakupione od osób prywatnych.

Podczas opracowywania archiwalnego atlasów, map, planów, rysunków architektonicznych i technicznych oraz ikonografii przechowywanych w Oddziale Kartografii, całość materiałów podzielono na 17 zespołów, zbiorów i kolekcji. Największy ze zbiorów nosi nazwę Zbioru Kartograficznego AGAD i jest złożony z 15 307 jednostek archiwalnych (j.a.). Próba, przynajmniej częściowej, rekonstrukcji wcześniej istniejących zespołów i zbiorów archiwalnych przyniosła w efekcie utworzenie zespołów: Mapy Komisji Skarbowych (11 j.a.), Mapy Sądów Komarskich (10 j.a.), Mapy Korpusu Inżynierów Koronnych (4 j.a.), Mapy Trybunału Koronnego Piotrkowskiego (2 j.a.), Mapy Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego (2 j.a.), Mapy Sądów Podkomorskich (63 j.a.), Mapy Deputacji do Najjaśniejszych Stanów Rzeczypospolitej do przeniesienia podatku podymnego na łokciowy (67 j.a.), Mapy Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego (5758 j.a.) oraz zbiorów i kolekcji: Zbiór geograficzny Stanisława Augusta Poniatowskiego (128 j.a.), Mapy i plany różne (48 j.a.), Kolekcja map topograficznych i ogólnych (360 j.a.), Zbiór planów po Henryku i Leandrze Marconich (856 j.a.), Zbiór ikonografii Oddziału Kartografii (1458 j.a.), Nabytki Oddziału Kartografii (537 j.a.), Kartografika z innych Oddziałów AGAD (620 j.a.).

2. Zbiór Kartograficzny AGAD

Granice chronologiczne Zbioru Kartograficznego AGAD wyznaczają lata 1579–1954. W zbiorze dominują dokumenty rękopiśmienne, głównie gruntowe mapy wielkoskalowe i plany urbanistyczne z XVIII i XIX wieku. Najstarsza mapa w Zbiorze przedstawiająca Fryzję Wschodnią została wykonana w 1579 r. techniką miedziorytniczą. Natomiast najstarszym dzie-

tem rękopiśmiennym jest plan dworu i ogrodu w Ujazdowie z 1606 r. autorstwa A. Albertiniego (ryc. 1). Najpóźniejsze mapy zostały sporządzo-

koskalowe mapy gruntowe, 4) mapy leśne, 5) mapy wojskowe, 6) mapy hydrograficzne, 7) mapy komunikacyjne, 8) wielkoskalowe mapy

Ryc. 1. Plan sytuacyjny dworu i ogrodu w Ujazdowie, 1606 r., Alessandro Albertini, ok. 1:800, rękopis wielobarwny, 56×42 cm, AGAD, Zb. Kart. 570-1

Fig. 1. Situational map of the manor and garden in Ujazdów, 1606 r., Alessandro Albertini, approx. 1:800, multicolor hand drawing, 56×42 cm, AGAD, Cartography Collection, 570-1

ne w latach 1949–1954 przez Adama Borkiewicza i Wojciecha Trzebińskiego.

Zgromadzone w Zbiorze Kartograficznym mapy, plany i rysunki architektoniczne z okresu Rzeczypospolitej Obojga Narodów dotyczą głównie ziem Korony, a w znacznie mniejszym stopniu Wielkiego Księstwa Litewskiego. Natomiast materiały z okresu porozbiorowego najczęściej przedstawiają tereny objęte w posiadanie przez Prusy w drugim i trzecim rozbiórce, późniejsze ziemie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego, w granicach ustanowionych w 1815 r. decyzją kongresu wiedeńskiego. Kartografia te można podzielić pod względem rzeczowym na dziesięć grup: 1) atlasy, 2) małoskalowe i średnioskalowe mapy ogólne, 3) wiel-

miast (plany urbanistyczne), 9) rysunki architektoniczne, 10) mapy i rysunki przemysłowe.

Najmniej liczną grupę stanowią **atlasy**. Tylko kilka z nich zasługuje na uwagę. Za najbardziej interesujące należy uznać dzieło francuskiego kartografa, rytownika i wydawcy, Alexisa Huberta Jaillota, *Atlas nouveau contenant toutes les parties monde*, opublikowany w 1692 r., stanowiące kontynuację wcześniejszych atlasów świata wydawanych przez twórcę kartografii francuskiej, Nicolasa d'Abbeville Sansona. Odnotować należy także *Nieuwe Geographische en Historische Atlas van de Zeven Vereengde Nederlandsche Provintien...* z 1740 r., którego współautorem i wydawcą był niderlandzki kartograf i rytownik, Hendrik de Leth. Spośród zacho-

wanych polskich wydawnictw atlasowych trzeba przede wszystkim wymienić dzieło profesora Uniwersytetu Warszawskiego Juliusza Kolberga, *Atlas Królestwa Polskiego* (1826–1827).

więtnastowiecznych map ziem polskich należy zaliczyć *Topograficzną kartę Królestwa Polskiego* w skali 1:126 000, sporządzoną częściowo w latach 1822–1830 przez Kwatermistrzostwo

Ryc. 2. Mapa księstwa słuckiego i kopylskiego, koniec XVIII w., Mikołaj Kleczowski, ok. 1:200 000, rękopis wielobarwny, 80,5×65 cm

Fig. 2. A map of the Duchy of Słuck and Kopyl, the end of 18th century, by Mikołaj Kleczowski, approx. 1:200 000, multicolor hand drawing, 80,5×65 cm

Grupę **map ogólnych** tworzą małoskalowe i średnioskalowe mapy fizyczne, polityczne, administracyjne i historyczne, przede wszystkim Rzeczypospolitej i krajów ościennych, a także kontynentów i regionów. Znajdują się tu prace kartografów polskich z drugiej połowy XVIII w., między innymi Karola de Perthéesa i Jana Bakałowicza. Na uwagę zasługują mapy ziem zaboru pruskiego i Prus Wschodnich, wykonane w latach 1772–1806 przez Filipa T. von Pfaua, Dawida von Gilly'ego, Daniela F. Sotzmana, Jana K. von Textora, Fryderyka L. von Schröttera oraz mapa trzeciego zaboru austriackiego, którą wykonał Georg I. von Metzburg. Do cenniejszych dzie-

Generalne Wojska Polskiego, a dokończoną i wydaną przez Rosjan w 1843 r. (z datą 1839) oraz *Kartę dawnej Polski* 1:300 000 Wojciecha Chrzanowskiego z 1859 r., a także liczne mapy województw i guberni.

Największą liczebnie część Zbioru Kartograficznego stanowią wielkoskalowe **mapy grunto-we**. Najstarsze z nich zostały wykonane w XVII wieku. Przeważają mapy dóbr, wsi, folwarków i gruntów z drugiej połowy XVIII i z XIX w. dotyczące głównie ziem Królestwa Polskiego w granicach ustanowionych w 1815 r. Znaczna ich część pochodzi z archiwów rodowych, przede wszystkim Radziwiłłów. Do najwartościowszych

należy zaliczyć: mapę hrabstwa nieborowskiego, sporządzoną przez komornika wileńskiego, Ludwika Krecitza¹, mapę księstw słuckiego i kopylskiego z końca XVIII w. geometry Mikołaja Kleczowskiego (ryc. 2)² oraz mapę klucza Dryświaty z 1781 roku³. Nieliczne są galicyjskie plany katastralne, głównie z Archiwum Potockich z Łańcuta. Więcej znajduje się tu map sporządzonych po drugim i trzecim rozbiore Polski, w latach 1793–1806 przez geometrów pruskich, lub polskich pozostających w służbie króla pruskiego⁴.

Map leśnych w Zbiorze jest stosunkowo niewiele, około 300. Są to głównie mapy obrębów leśnych, lasów należących do dóbr, lasów spornych pomiędzy dobrami. Kilka z nich to unikatowe dzieła rękopiśmienne z pierwszych dziesięcioleci XIX w. Są to między innymi: 1) wykonana w 1828 r. przez porucznika Sztabu Kwatermistrzostwa Generalnego Józefa Turzańkiego, kopia mapy ogólnej dóbr i lasów rządowych w Królestwie Polskim z 1825 r., autorstwa geometry rządowego Stanisława Rakowskiego, w skali około 1:742 000⁵, 2) dwie mapy sytuacyjne leśnictwa koronnego Warszawa z 1818 r., różniące się w niewielkim stopniu zasięgiem terytorialnym i skalą⁶, 3) mapa części królewskiej Puszczy Kampinoskiej, sporządzona w latach 1799–1800 przez geometrę pruskiego Kramma, w skali około 1:5000⁷ oraz 4) mapa sytuacyjna części lasów klucza nieporęckiego w skali około 1:4800, wykonana w 1817 r. przez inżyniera królewskiego korpusu budowy dróg i mostów Postawkę⁸.

¹ AGAD, Zb. Kart. 452-23. Wielobarwna mapa rękopiśmienna w skali około 1:16 600, o wymiarach 108×84,5 cm, zawierająca rejestr pomiarowy; egzemplarz z licznymi ubytkami.

² AGAD, Zb. Kart. 452-61.

³ AGAD, Zb. Kart. 418-15. Wielobarwna mapa rękopiśmienna w skali około 1:145 000, 63,0×48,0 cm, zawierająca dokładny opis granic klucza i granic sześciu wójtostw wchodzących w jego skład oraz spis 23 jezior położonych na terytorium klucza; szerzej o kartografiach radziwiłowskich w zbiorach AGAD zob.: H. Bartoszewicz, *Kartografia radziwiłowskie w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, „Miscellanea Historico-Archivistica” t. 7, 1997, s. 115–126; A. Bartoszewicz, H. Bartoszewicz, *Obraz kartograficzny miast i miasteczek radziwiłowskich w końcu XVIII i w pierwszej połowie XIX w.*, „Miscellanea Historico-Archivistica” t. 11, 2000, s. 195–204.

⁴ Większość map gruntowych, w tym map sporów terytorialnych dotyczy terenów Mazowsza i ziemi dobrzyńskiej. Na uwagę zasługują mapy sporządzone przez geometrę i kartografa królewskiego doby panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego, Jana Nepomucena Czackiego, syna Franciszka Floriana Czackiego, w tym m.in. mapa własności ziemskiej Dobrzyńna nad Drwęcą z 1801 r. w skali około 1:5000 (AGAD, Zb. Kart. 171-21).

⁵ AGAD, Zb. Kart. 88-10.

⁶ Pierwsza z nich, w skali około 1:76 800, obejmuje teren od Karczewa do Modlina i od Ożarowa do Radzyna AGAD, Zb. Kart. 291-9. Druga, w skali około 1:70 000, obejmuje teren od Karczewa do Modlina i od Błonia do Kobyłki AGAD, Zb. Kart. 248-26.

⁷ AGAD, Zb. Kart. 241-2.

⁸ AGAD, Zb. Kart. 472-19.

Wśród **map wojskowych** należy wyróżnić dwie grupy. Pierwsza to mapy wielkoskalowe twierdz i miast ufortyfikowanych (plany forteczne). Drugą tworzą mapy kampanii i bitew. Planów fortecznych zachowało się niewiele i dotyczą one głównie twierdz: Brześć Litewski, Częstochowa, Dęblin, Kamieniec Podolski, Modlin, Sandomierz i Zamość⁹. W Zbiorze Kartograficznym AGAD znajduje część licznych zachowanych map twierdzy modlińskiej z XIX i początku XX w., spośród których na wyróżnienie zasługuje mapa w skali około 1:21 000, pokazująca sytuację twierdzy i okolicznych wsi, wykonana między 1813 a 1815 r. przez rosyjską służbę topograficzną¹⁰ oraz plan forteczny Modlina sporządzony w 1818 r. prawdopodobnie przez Jana Chrzyciela Malleta¹¹. Mapy i plany twierdzy modlińskiej znajdują się poza tym za granicą, w zbiorach francuskich, niemieckich i rosyjskich¹². Spośród kartografików operacji wojskowych znajdują się w Zbiorze mapy bitew z okresu rewolucji francuskiej i wojen napoleońskich. Na odnotowanie zasługuje atlas bitew stoczonych w czasie powstania listopadowego. Odnotować należy także dwie kopie atlasu kampanii polsko-austriackiej w 1809 roku.

Grupa **map hydrograficznych** liczy kilkadziesiąt jednostek inwentarzowych. Dotyczą one głównie Wisły, między innymi wykonana prawdopodobnie w latach 1809–1812 wielobarwna rękopiśmienna mapa odcinka tej rzeki od Góry Kalwarii do Torunia w skali około 1:85 000, dzieło oficerów i konduktorów Biura Topograficznego armii Księstwa Warszawskiego¹³. Odnotować należy także dwie mapy z naniesionymi projektami kanału Augustowskiego z 1824 r.¹⁴ i z 1827 r.¹⁵ oraz 23 plany z lat 1827–1843 związane z projektowaniem i budową tego wodnego szlaku komunikacyjnego¹⁶. Ponadto znajdują się

⁹ H. Bartoszewicz, *Obraz kartograficzny miast polskich w XVII–XIX wieku. Katalog wystawy*, Warszawa 2007; A. Bartoszewicz, *Materiały dotyczące Częstochowy w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych*, „Archeion” t. 98, 1997, s. 174–187; M. Sirko, M. Żygawski, *Okoliczności powstania planów i map Zamościa od XVII do XX wieku oraz sylwetki ich autorów*, „Polski Przegląd Kartogr.” t. 38, 2006, nr 3, s. 233–245.

¹⁰ AGAD, Zb. Kart. 57-15.

¹¹ AGAD, Zb. Kart. 383-3. Wcześniejszy plan twierdzy modlińskiej tego autora, z 1811 r. znajduje się w Zbiorze Kartograficznym Politechniki Warszawskiej, sygn. U III 67; H. Bartoszewicz, *Prace kartograficzne Korpusu Inżynierów Wojskowych w latach 1815–1830*, w: „Z dziejów kartografii” t. 10, *Kartografia Królestwa 1815–1915*, Warszawa 2000, s. 76–80.

¹² A. Bartoszewicz, H. Bartoszewicz, *Kartografia miast Mazowsza i ziemi dobrzyńskiej do końca XIX wieku*, Warszawa – Pułtusk 2006, s. 94–95.

¹³ AGAD, Zb. Kart. 73-6.

¹⁴ AGAD, Zb. Kart. 591-1.

¹⁵ AGAD, Zb. Kart. AK 129.

¹⁶ AGAD, Zb. Kart.: od 591-2 do 591-22; H. Bartoszewicz, *Prace kartograficzne Korpusu Inżynierów Wojskowych*, op. cit., s. 80–83.

mapy takich rzek, jak Bug, Bzura, Narew, Ner, Nida, Pilica, Proсна i Warta.

Nieliczne w Zbiorze są **mapy komunikacyjne**. Na uwagę zasługują mapy pocztowe Królestwa

w tym kilkadziesiąt planów ogólnych, obejmujących terytorium miasta w jego granicach administracyjnych oraz prawie tysiąc planów części miasta, terytoriów przedmiejskich, dzielnic, ulic,

Ryc. 3. Plan sytuacyjno-regulacyjny Warszawy, 1837 r., Józef Koriot, Karol Richter, Pipenberg, Grotenfeld, Schroeders, 1:4200, litografia kolorowana, ark. 5: 65,8×52,5 cm, ark. 6: 64,5×52 cm (fragmenty)

Fig. 3. Situational – regulation map of Warsaw, 1837, by Józef Koriot, Karol Richter, Pipenberg, Grotenfeld, Schroeders, 1:4200, colored lithography, sheet 5: 65,8×52,5 cm, sheet 6: 64,5×52 cm (parts)

Polskiego z 1824 r.¹⁷, 1846 r.¹⁸ i 1876 r.¹⁹; ponadto mapa dróg Francji z 1816 r.²⁰, mapy pocztowe i komunikacyjne Rosji z drugiej połowy XIX w.²¹ oraz mapa komunikacyjna Bukowiny z 1911 r.²² Do tej grupy należą także mapy, które powstały w związku z inwestycjami komunikacyjnymi prowadzonymi na ziemiach Królestwa Polskiego po 1831 roku²³.

Ważną część Zbioru stanowią **mapy wielkoskalowe miast**, czyli plany urbanistyczne²⁴. Najliczniejsze są mapy wielkoskalowe Warszawy,

placów i posesji. Szczególnie cenne są wielkoskalowe mapy ogólne Warszawy z XVIII w., m.

¹⁷ AGAD, Zb. Kart. 71-4.

¹⁸ AGAD, Zb. Kart. 457-2.

¹⁹ AGAD, Zb. Kart. 5-33.

²⁰ AGAD, Zb. Kart. 550-3. Mapę tę wyróżniają duże wymiary (185×190 cm) oraz skala około 1:885 000.

²¹ AGAD, Zb. Kart. 33-2; 50-4, ark. 1-4; 551-128.

²² AGAD, Zb. Kart. 349-4.

²³ A. Bartoszewicz, H. Bartoszewicz, *Kartografia miast*, op. cit., s. 29-30.

²⁴ Szerzej na ten temat zob.: ibidem, s. 22-36; H. Bartoszewicz, *Obraz kartograficzny miast polskich*, op. cit., s. 3-12; A. Bartoszewicz, H. Bartoszewicz, *Kartografia miast*, op. cit., s. 22-36.

in. wykonane przez Pierre Ricaud de Tirreagaille'a (1762 r.), Giovanniego Antonia Rizzi Zannoniego (1772), Macieja Deuscha (1777)²⁵ oraz z XIX w., m. in. Josepha Bacha (rytował w 1809 r.), Korpusu Inżynierów Wojskowych (1818–1819, litografia z 1822 r.), Józefa Koriota (litografia z 1829 i 1837 r.) i Karola I. Richtera i Józefa Koriota (litografia ręcznie barwiona z 1838 r. – ryc. 3)²⁶. Zachowały się nieliczne mapy wielkoskalowe miast Rzeczypospolitej z XVIII w. Dziewiętnastowieczne plany urbanistyczne dotyczą głównie miast położonych w Królestwie Polskim, z których największą wartość poznawczą przedstawiają plany regulacyjne z lat 1815–1830 oraz z ostatniej ćwierci XIX wieku, sporządzone po tzw. reformie miejskiej w 1869 i 1870 r. Ważną część zbioru stanowią mapy wielkoskalowe miast polskich ziem zaboru pruskiego, wykonane w latach 1793–1806²⁷.

Większość przechowywanych w Zbiorze Kartograficznym **rysunków architektonicznych** odnosi się do architektury sakralnej, kościołów i klasztorów, m. in.: klasztoru cystersów w Sulejowie, klasztoru bernardynek w Sandomierzu, klasztoru franciszkanów w Warszawie, katedry w Płocku i kościoła Panny Marii w Warszawie. Wśród rysunków architektury świeckiej na uwagę zasługują prace dotyczące Zamku Królewskiego w Warszawie oraz zamków w Białej Podlaskiej, Kielcach, Łęczycy i Rawie oraz pałaców w Rosi i Wilanowie. Ponadto zachowały się plany i projekty ogrodów. Bardzo nieliczne są rysunki kamienic, większych budynków gospodarczych oraz zajazdów i karczem.

Niewielka liczebnie jest grupa **map, planów i rysunków przemysłowych**. Wyróżnić należy plany zakładów Iniańskich w Żyrardowie i przędzalni w Tomaszowie, a przede wszystkim mapy, plany i rysunki kopalń i huty ołowiu w Olkuszu²⁸. Zachowały się także mapy średnio- i małoskalowe obrazujące rozmieszczenie kopalń i zakładów przemysłowych, w tym dwie cenne mapy:

wspomniana wyżej, *Karta pocztowa i przemysłowa Królestwa Polskiego* z 1846 r. Jerzego Egloffa²⁹ i *Karta geognostyczna zagłębia węglowego w Królestwie Polskim* w skali 1:20 000 z 1856 r., osiemnastoarkuszowe wielobarwne dzieło Jana Mariana Hempla³⁰.

3. Inne zespoły i zbiory

Spośród zespołów map przechowywanych w Oddziale Kartografii liczebnie największy jest **zespół Map Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego** – 5758 j.a. Towarzystwo Kredytowe Ziemskie zostało utworzone na mocy uchwały sejmowej z 13 czerwca 1825 r. Natomiast ostateczna likwidacja TKZ nastąpiła w 1950 r. Terenem działalności towarzystwa w okresie zaborów były ziemie Królestwa Polskiego. W 1922 r. ustalono, że TKZ działała w województwach: warszawskim, łódzkim, kieleckim, lubelskim, białostockim, nowogródzkim, poleskim, wołyńskim i na Wileńszczyźnie. W okresie swojej działalności towarzystwo zgromadziło ogromny zbiór map gruntowych, bądź wykonanych przez geometrów prywatnych na zlecenie członków towarzystwa ubiegających się o kredyt (do połowy lat osiemdziesiątych XIX w.), bądź sporządzonych przez geometrów upoważnionych przez Dyрекcję Główną TKZ (od 1885 r.). Zespół Map Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego składa się z map oraz rejestrów pomiarowych, które zostały przekazane do AGAD w 1962 r., za zgodą Banku Gospodarstwa Krajowego jako likwidatora TKZ. Mapy pochodzące z lat 1839–1944 to głównie plany gruntowe dóbr z obszaru następujących okręgów hipotecznych: Kalisz, Kielce, Lublin, Łomża, Łódź, Mława, Piotrków Trybunalski, Płock, Radom, Siedlce, Sosnowiec, Suwałki, Warszawa, Włocławek i Zamość. Natomiast mapy z lat 1944–1949 dotyczą spraw związanych z likwidacją TKZ. Większość z map znajdujących się w zespole stanowią światłokopie, wykonane w okresie okupacji niemieckiej w latach 1919–1944. Wśród planów rękopiśmiennych przeważają kopie, a tylko niewielką część zespołu stanowią oryginały. Najstarsza oryginalna mapa zachowana w zespole, *Plan wsłi Górcze...*, została wykonana w 1839 r. przez inż. Pawła Rylskiego³¹, natomiast najpóźniejsze

²⁵ D. Kosacka, *Plany Warszawy XVII i XVIII w. w zbiorach polskich. Katalog*, Warszawa 1970. Katalog ten obejmuje wszystkie osiemnastowieczne kartografiki warszawskie przechowywane w zbiorach AGAD, zarówno mapy Warszawy i jej okolic, jak i plany ogólne miasta w granicach administracyjnych oraz plany części miasta, ulic i posesji.

²⁶ A. Bartoszewicz, H. Bartoszewicz, *Plany ogólne Warszawy 1809–1916 w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Katalog*, Warszawa 1997; i idem, *Plany szczegółowe Warszawy 1800–1914 w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Katalog*, Pułtusk – Warszawa 2002. Katalogi te obejmują wszystkie dziewiętnastowieczne kartografiki przechowywane w zbiorach AGAD.

²⁷ H. Bartoszewicz, *Obraz kartograficzny miast polskich*, op. cit., s. 4–11.

²⁸ H. Bartoszewicz, *Olkusz – obraz kartograficzny miasta górniczego*, „Geodeta” 2002, nr 3 (82), s. 56–58.

²⁹ Zob. przypis 18.

³⁰ AGAD, Zb. Kart. 31-1. Przekroje sporządzono w skali pionowej 1:2000. Szerzej na temat mapy Hempla zob.: A. J. Wójcik, *Jan Marian Hempel – autor map górniczych i geologicznych Królestwa Polskiego*, „Analecta” 2006, nr 1–2, s. 259–261.

³¹ AGAD, Zb. Kart., TKZ 724-43.

to kopie map majątku Bronowice³² wykonane przez inż. Adama Gawęckiego w 1944 roku.

Pozostałe zespoły map, czy raczej szczątki zespołów są znacznie mniejsze liczebnie, ale

Ryc. 4. Plan fortecy jasnogórskiej, ok. 1785 r., Jakub de Seigny, 1:400, rękopis wielobarwny, 92,5×112 cm

Fig. 4. Map of the Jasna Góra fortress, about 1785, by Jakub de Seigny, 1:400, multicolor hand drawing, 92,5×112 cm

niektóre z nich zawierają cenne dzieła kartograficzne. Do tej kategorii należą między innymi kartografika tworzące **zespół Map Korpusu Inżynierów Koronnych**. Składa się on tylko z czterech map, które powstały w latach 1789–1792. Korpus został utworzony w 1775 r., jako jednostka wchodząca w skład Korpusu Artylerii Koronnej, której zadaniem było projektowanie, budowa i konserwacja fortec Rzeczypospolitej. Formacja ta od 1792 r. nosiła nazwę Korpusu Inżynierów Obojga Narodów. Większość map i planów sporządzonych przez oficerów i podoficerów tej jednostki uległa zniszczeniu, a zachowane wielkoskalowe mapy forteczne uległy rozproszeniu. Trzy mapy, spośród czterech tworzących zespół, wykonane w latach

1789–1792, dotyczą fortecy jasnogórskiej. Dwie z nich, przedstawiające sytuację twierdzy, z całą pewnością wykonali oficerowie Korpusu Inżynierów Koronnych, chociaż nie udało się ustalić ich nazwisk³³. Natomiast plan fortecy sporządził kapitan Jakub de Seigny (ryc. 4)³⁴. Czwartą forteczną mapą wielkoskalową wchodząca w skład zespołu jest plan zamku w Lipowcu z 1790 r., porucznika Krzysztofa Hauffego³⁵. Prace geodetów Korpusu Inżynierów Koronnych wydzielono ze Zbioru Kartograficznego AGAD niekonsekwentnie i nie zawsze zgodnie z zasadą przynależności zespołowej, dlatego też niektóre z nich zostały włączone do innych zespołów, a inne pozostawiono – niesłusznie – w Zbiorze³⁶.

Zespół Map Komisji Skarbowych został wytworzony w latach 1775–1794. W 1764 r. ustawa sejmu konwokacyjnego funkcję istniejącego od 1591 r. Trybunału Skarbowego z siedzibą w Radomiu przejęły: Komisja Skarbu Koronnego i Komisja Skarbu Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jednocześnie powołano do życia służbę podległą komisjom skarbowym, nosząca nazwę milicji skarbowej, przekształconą w 1766 r. w korpus pontonierów, jednostkę inżynierską o szerokim zakresie kompetencji. W wyniku prac związanych z regulacją rzek, budową kanałów, mostów i gmachów publicznych prowadzono pomiary geodezyjne i rysowano mapy. Sporządzali je nie tylko członkowie korpusu pontonierów, ale także oficerowie Korpusu Inżynierów Koronnych i geometrzy pracujący na rzecz Departamentu Interesów Cudzoziemskich. W zbiorach AGAD jest w sumie 11 takich map.

W zespole Map Komisji Skarbowych znajdują się mapy hydrograficzne, gruntowe i rysunki architektoniczne. Pierwszą grupę tworzy 5 map hydrograficznych Pilicy, Wisły w okolicach Krakowa i Warszawy, Kanału Królewskiego i Kanału Ogińskiego. Wyjątkowo cenne są dwie ostatnie³⁷.

³² AGAD, Zb. Kart. 94-5 (KIK); Zb. Kart. 94-6 (KIK).

³³ AGAD, Zb. Kart. 94-9 (KIK).

³⁴ AGAD, Z. Kart. 66-9 (KIK).

³⁵ Szerzej o bezcennych kartografikach jasnogórskich w zbiorach kartograficznych AGAD zob.: A. Bartoszewicz, *Materiały dotyczące Częstochowy w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych*, „Archeion” t. 98, 1997, s. 174–187; H. Bartoszewicz, *Kartografika fortecy jasnogórskiej z przełomu XVIII i XIX wieku*, „Geodeta” 2000, nr 8 (63), s. 29–33; M. Łodyńska-Kosińska, M. Michałowska, *Plany Jasnej Góry i jej otoczenia w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, „Studia Claramontana” t. 10, 1989, s. 418–453.

³⁷ Pierwsza z nich to czteroarkusowe dzieło nieznanego autora, sporządzone między 1767 a 1784 r., przedstawiające projekt Kanału Królewskiego w skali około 1:13 750, AGAD, Zb. Kart. 96-13, ark. 1–4 (Komisje Skarbowe). Druga, wykonana po 1788 r., to projekt Kanału Ogińskiego, w skali około 1:33 000, AGAD, Zb. Kart. 96-14 (Komisje Skarbowe). Prawdopodobnie obie mapy są kopiami prac, których oryginały nie zachowały się.

³² Szerzej na temat dzieł zespołu map TKZ zob.: H. Bartoszewicz, *Pomiary i kartowanie dóbr na Mazowszu. Prace geodetów Towarzystwa Kredytowego Ziemińskiego w Królestwie Polskim*, „Rocznik Mazowiecki” t. 16, 2004, s. 29–43; W. Całczyński, *Mapy Towarzystwa Kredytowego Ziemińskiego przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, „Archeion” t. 57, 1975, s. 69–81.

Drugą grupę stanowi pięć map gruntowych wsi w powiecie wiślickim, należących wcześniej do biskupstwa krakowskiego. Jedenasta jednostka inwentarzowa to projekt ratusza w Lublinie,

tymi sądami mapy stanowiły materiał dowodowy lub były wykonywane jako swojego rodzaju ilustracja wyroku. Zespół składa się z map gruntowych sporów granicznych dotyczących dóbr

Ryc. 5. Mapa majątności Kirsana, 1768 r., Piotr Kamiński, Mateusz Łukaszewicz, Jan Konstantynowicz, ok. 1:11 200, rękopis wielobarwny, 79,5×61 cm

Fig. 5. Map of Kirsana estate, 1768, by Piotr Kamiński, Mateusz Łukaszewicz, Jan Konstantynowicz, approx. 1:11 200, multicolor hand drawing, 79,5×61 cm

wykonany w 1781 r. przez wybitnego architekta Dominika Merliniego³⁸.

Większość **map sądowych** przechowywanych w zasobie AGAD podzielono zgodnie z ich przynależnością zespołową. Zachowało się 10 map z lat 1766–1791, które tworzą **zespół Map Sądów Komisarskich**. Do zakresu działalności sądów komisarskich, które przejęły część kompetencji sądów królewskich nadwornych, należało przede wszystkim rozstrzyganie sporów granicznych między dobrami królewskimi a dobrami prywatnymi oraz dokonywanie działań między braćmi lub bliskimi krewnymi w dobrach prywatnych. W procesach toczących się przed

położonych na obszarze starostw: kamienieckiego, kołskiego, latyczowskiego, lipinkowskiego, lityńskiego, lubocheńskiego, rajgrodzkiego, wiśniowieckiego i dóbr królewskich Kurzeszyn w powiecie rawskim. Autorami map byli najczęściej królewscy geometrzy przysięgli, rzadziej komornicy graniczni³⁹.

Zespół Map Sądów Podkomorskich tworzą 64 jednostki archiwalne. Ponadto jedna mapa podkomorska znajduje się w księdze grodzkiej brzeskiej przechowywanej w Oddziale I AGAD⁴⁰.

³⁹ Szerzej na temat map sądów komisarskich zob.: W. Cielczyński, *Mapy sądów komisarskich, asesorskich i trybunałów przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, „Archeion” t. 60, 1974, s. 159–175.

⁴⁰ AGAD, Brzeskie Grodzkie Oblaty I, ks. nr 3, k. 19–20.

³⁸ AGAD, Zb. Kart 500-20+opis (Komisje Skarbowe).

Co najmniej od początku XVIII w. mapa stanowiła podstawowy dokument w procesie ustalania granic przed sądem podkomorskim, który posiadał wyłączną kompetencję w sprawach rozgraniczania dóbr szlacheckich. Przechowywany w Oddziale Kartografii AGAD zespół składa się z map, które powstały w latach 1723–1795. Są to wielkoskalowe mapy gruntowe dóbr położonych na terenie 36 powiatów, Księstwa Siewierskiego i ziemi mielnickiej. Wśród nich znajdują się jedne z najstarszych, przechowywanych w AGAD wielkoskalowych map gruntowych. Dwie zostały sporządzone w pierwszej połowie XVIII w. Pierwsza, z 1723 r., której autorem jest Krzysztof (*Christoph*) Schwartz dotyczy sporu granicznego między dobrami Brody Wielkie a dobrami Brody Małe, położonymi w powiecie i województwie poznańskim⁴¹. Druga została sporządzona w 1725 r. przez nieznanego autora w skali około 1:14 000 w związku ze sporem granicznym między dobrami Wilkowiecko a dobrami Mokra w powiecie lelowskim, województwie krakowskim⁴². Na wyróżnienie zasługuje mapa fundacji klasztoru bernardynów w Górze Kalwarii wykonana w 1768 r. przez geometrę Aleksandra Stetkiewicza. Rzadkością są osiemnastowieczne mapy sądowe dotyczące miast⁴³.

Zachowały się w zbiorach AGAD dwie mapy Trybunału Koronnego – najwyższego sądu szlacheckiego. Pierwsza z nich dotyczy sporu granicznego pomiędzy dobrami Mazew, Głogowa i Jankowice, położonymi w powiecie łęczyckim. Została ona sporządzona w 1768 r. przez geometrę królewskiego Stefana Zembrzyckiego, w skali około 1:950, stosunkowo dużej jak na mapy sądowe⁴⁴. Druga, w skali około 1:13 700, jest kopią mapy dóbr Łukom położonych w powiecie konińskim, wykonaną w 1766 r. przez nieznanego autora⁴⁵.

Również zachowały się tylko dwie mapy **Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego**. Pierwsza jest mapą wsi Krasny Brzeg i Ostrów położonych w powiecie rzeczyckim. Została ona sporządzona w 1780 r. na mocy dekretu Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskie-

go przez komornika Karola Łowickiego, w skali około 1:12 750⁴⁶. Drugi z zachowanych obiektów kartograficznych Trybunału Głównego Litewskiego jest mapą majątności Kirsana w powiecie kalwaryjskim i województwie trockim, wykonaną w 1768 r. w skali około 1:11 200 (ryc. 5)⁴⁷.

Zespół noszący nazwę **Mapy Deputacji od Najjaśniejszych Stanów Rzeczypospolitej do przeniesienia podatku podymnego na łokcio- wy** powstał w wyniku zlecenia przez Deputację w 1790 r. magistratom Starej i Nowej Warszawy dokonania ponownego pomiaru posesji (działek) stolicy (poprzedni pomiar został wykonany w 1784 r. na polecenie Komisji Brukowej). Na podstawie tego pomiaru zostały sporządzone plany, stanowiące załączniki do opisu posesji miasta Warszawy z 1790 roku⁴⁸. Plany te zostały wyłączone z zespołu akt Warszawa Ekonomiczne, znajdującego się w zasobie Oddziału I AGAD. Zespół składa się z 67 planów części Warszawy. Dwa z nich są podpisane przez geometrę Józefa Dambrowskiego (Dąbrowskiego)⁴⁹. Na znacznej części planów tworzących zespół zaznaczono wymiar działek i rodzaj zabudowy. Kartografika te stanowią cenny materiał, pokazujący rozwój przestrzenny Warszawy w dobie Sejmu Czteroletniego. Wśród zachowanych materiałów kartograficznych dominują plany pojedynczych posesji.

W grupie zbiorów i kolekcji przechowywanych w Oddziale Kartografii Archiwum Głównego Akt Dawnych, obok Zbioru Kartograficznego AGAD na największą uwagę zasługuje Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta Poniatowskiego. Zgromadzono w nim większość (128 jednostek archiwalnych) z zachowanych kartografików pochodzących z liczącego około 600 map i planów zbioru zgromadzonego przez ostatniego króla Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta Poniatowskiego powstał w wyniku zakrojonego na szeroką skalę mecenatu oraz zainteresowań kolekcjonerskich króla. Mapy zgromadzone w zbiorze są efektem prac prowadzonych przez zespół kartografów królewskich z Karolem Perthésem, Franciszkiem Florianem Czakiem i Janem Bakałowiczem na czele. Drugą grupę twórców map stanowili oficerowie Korpusu In-

⁴¹ Ibidem; Mapę tę, czy raczej rysunek należy zaliczyć do pejzażowych prymitywów kartograficznych. J. Golaski, *Kształtowanie się mapy wsi w Polsce do końca XVIII w.*, Wrocław 1969, s. 97–102.

⁴² AGAD, Zb. Kart. 284-1 (Sądy Podkomorskie).

⁴³ AGAD, 195-7 (Sądy Podkomorskie). Mapa zniszczona, posiada liczne ubytki.

⁴⁴ AGAD, Zb. Kart. 170-6 (Trybunał Koronny Piotrkowski). Mapa jako dowód w procesie przed Trybunałem Koronnym występowała w sprawach dotyczących własności ziemskiej szlacheckiej i duchownej oraz w sprawach skarbowych.

⁴⁵ AGAD, Zb. Kart. 283-29 (Trybunał Koronny Piotrkowski).

⁴⁶ AGAD, Zb. Kart. 76-2 (Trybunał Wielkiego Księstwa Litewskiego).

⁴⁷ AGAD, Zb. Kart. 386-12 (Trybunał Wielkiego Księstwa Litewskiego).

⁴⁸ Plany te zostały wyłączone z zespołu akt Warszawa Ekonomiczne. D. Kosacka, op. cit., passim; H. Bartoszewicz, *Prace regulacyjne w miastach polskich w drugiej połowie XVIII w.*, „Geodeta” 2007, nr 1(40), s. 62–64.

⁴⁹ AGAD, Zb. Kart. W. Ek. 24, s. 50; Zb. Kart. W. Ek. 26, s. 299.

zynierów Koronnych, Korpusu Artylerii Koronnej i Korpusu Kadetów. W zbiorze znalazły się także sporządzone na polecenie króla kopie map urzędowych Departamentu Interesów Cudzo-

po 1795 r. pozostały w Warszawie, uległy rozproszeniu⁵⁰. Po drugiej wojnie światowej część map pochodzących ze Zbioru Geograficznego Stanisława Augusta zgromadzono w AGAD,

Ryc. 6. Plan traktu z Szczerczewa do Kobrynia, ok. 1:100 000, 37×18,2 cm, w: *Atlas podróży króla Stanisława Augusta Poniatowskiego z Lada do Horodca*, 1784 r., Michał Połchowski, rękopis wielobarwny, 12 kart (w tym 10 map różnej skali) oprawnych w skórę, 15×19 cm, k. 8

Fig. 6. Map of the Road from Szczerczewo to Kobryń, approx. 1:100 000, 37×18,2 cm, in: *Atlas of the journey of King Stanislas August Poniatowski from Lada to Horodec*, 1784, by Michał Połchowski, multicolor hand drawing, 12 plates (including 10 maps in various scales) bound in leather, 15×19 cm

ziemskich, Komisji Wojskowej, Komisji Skarbowych oraz Komisji Boni Ordinis. Kartografia zgromadzone przez Stanisława Augusta nie zostały nigdy w całości zinwentaryzowane, a spisy sporządzone między 1773 a 1796 r. nie zawierają informacji o wszystkich mapach i planach znajdujących się w zbiorze. Najprawdopodobniej liczył on około 600 jednostek, w tym około 200 map terenów obcych, których większość po śmierci króla w 1798 r. została sprzedana na aukcji w Petersburgu. Z pozostałych 400 jednostek około 150 stanowiły mapy graniczne. Około 250 jednostek to mapy ogólne Rzeczypospolitej, mapy województw Karola Perthéesa wraz z ich kopiami, mapy sporządzone przez Franciszka Czaykowskiego, mapy dróg, mapy hydrograficzne oraz plany miast i twierdz. Część map, które znalazły się w Rosji, została włączona bądź do zasobu Depo-Kart, bądź weszła w skład tzw. Archiwum Królestwa Polskiego, przechowywanego w Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rosji, a po 1921 r. na mocy postanowień traktatu ryskiego wróciła do Polski. Natomiast te, które

gdzie posługując się spisem map królewskich Jana Baptysty Albertrandy'ego z 1796 r. odtworzono zbiór w jego obecnym kształcie⁵¹.

W skład Zbioru Geograficznego Stanisława Augusta wchodzić dwie mapy Rzeczypospolitej z 1764 i 1773 r., mapy województw i ziem Rzeczypospolitej K. de Perthéesa i F. Czaykowskiego, wykonane w latach 1785–1795 i dwie kopie map województw sporządzone po 1798 r. Drugą grupę stanowią 72 kopie map delimitacyjnych granic z Prusami, Rosją i Austrią. Poza tym w zbiorze tym zachowały się itineraria: atlas podróży króla Stanisława Augusta Poniatowskiego z Lada do Horodca (ryc. 6)⁵² oraz *Opisanie podróży Jego Królewskiej Mości z Warszawy do*

⁵⁰ D. I. Bender, *Katalog Wojenno-Uczenago Archiwu Gławnago Uprawnienija Generalnego Sztaba*, Petersburg 1910; K. Buczek, *Kartograf Stanisława Augusta życie i dzieła*, oprac. H. Rutkowski, w: *Karol Perthées (1739-1815) fizjograf Pierwszej Rzeczypospolitej. Życie oraz działalność kartograficzna i etymologiczna*, pod red. J. Pawłowskiego, Warszawa 2003, s. 21–192.

⁵¹ K. Łonczyńska, *Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta*, „Archeion” t. 33, 1960, s. 21–49.

⁵² AGAD, Zb. Kart AK 147 (Zb. SA).

Grodna de anno 1784⁵³. Natomiast nie zachowała się mapa, do której sporządzono *Opisanie*. W grupie map hydrograficznych znajduje się

unikatowe, wielobarwne i rękopiśmienne dzieła kartograficzne. Niektóre z nich należą do rzadko spotykanych w zbiorach polskich map grun-

Ryc. 7. Plan miasta i gruntów Włocławka, 1787 r., Marcin Sitz, ok. 1:6000, rękopis wielobarwny 124,5×67 cm
Fig. 7. Map of the city and land of Włocławek, 1787, by Marcin Sitz, approx. 1:6000, multicolor hand drawing

9 jednostek archiwalnych. Ponadto w zbiorze umieszczono plany miast i twierdz oraz kartografika wojskowe, łącznie 10 sztuk. Wszystkie mapy i plany zgromadzone w Zbiorze Geograficznym Stanisława Augusta to dzieła wybitne, należące do najcenniejszych pomników dziejowych polskiej kartografii. Na szczególną uwagę zasługuje mapa Rzeczypospolitej zatytułowana *Nouvelle carte générale de la Pologne*, w skali około 1:1 235 000. Jest to najprawdopodobniej kopia mapy Perthéesa z 1764 r. wykonana w tym samym roku przez autora oryginału⁵⁴.

W procesie opracowania zasobu kartograficznego AGAD wydzielono **zbiór Map i Planów Różnych**, w którym zgromadzono 48 map wielkoskalowych z lat 1728–1795. Są to wyjątkowo

towych z pierwszej połowy XVIII w. W zbiorze przeważają mapy dóbr, wsi i folwarków należących do właścicieli prywatnych. Znajdują się w nim także mapy graniczne. Do najcenniejszy należy zaliczyć mapę starostwa złotoryjskiego z 1772 roku⁵⁵. Ponadto do zbioru włączono kilka cennych kartografików miejskich, m. in. plan Włocławka z 1787 r. (ryc. 7)⁵⁶ oraz plan założenia parkowego i zwierzyńca w Wolborzu z 1777 roku⁵⁷.

Kolekcja Map Topograficznych i Ogólnych jest faktycznie sztucznym tworem powstałym w wyniku działalności archiwistów opracowujących w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. zbiory kartograficzne AGAD. Wydzielono wówczas część map topograficznych. Zbiór składa się z 360 map, głównie średnioskalowych, któ-

⁵³ AGAD, Zb. Kart. 71-3 (Zb. SA).

⁵⁴ AGAD, Zb. Kart. 72-9 (Zb. SA); K. Buczek, *Sprawa autorstwa anonimowej mapy Polski z około 1756–1768 roku i jej dwu przeróbek*, „Polski Przegl. Kartogr.” t. 12, 1980, nr 4, s. 159–166.

⁵⁵ AGAD, Zb. Kart. 194-9 (Mapy Różne).

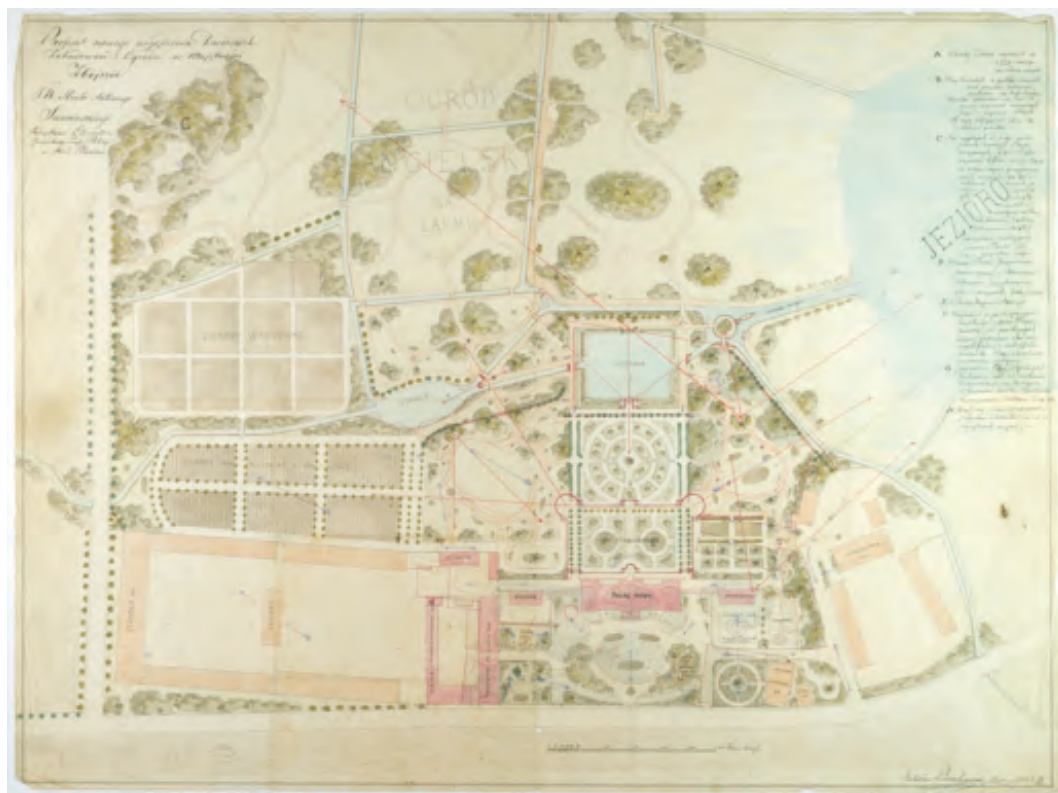
⁵⁶ AGAD, Zb. Kart. 48-11 (Mapy Różne).

⁵⁷ AGAD, Zb. Kart. 507-21 (Mapy Różne).

re powstały w latach 1823–1950, dotyczących przede wszystkim ziem polskich. Autorami ich są zarówno wojskowi jak i cywilni kartografowie

siedzibach rodu Marconich. W latach 1964–1965 został przekazany do AGAD⁶¹.

Główną część zbioru stanowią rysunki bezpo-

Ryc. 8. Plan zespołu pałacowo-parkowego Sumińskich w Zbójnie, 1845 r., Bolesław Podczaszyński, ok. 1:1150, rękopis wielobarwny, 40,8×54,5 cm

Fig. 8. Map of the palace and park of Sumiński Family in Zbójno, 1845, by Bolesław Podczaszyński, approx. 1:1150, multicolor hand drawing, 40,8×54,5 cm

polscy, rosyjscy, austriaccy, niemieccy i włoscy. Najbardziej interesująca jest grupa map kilku miast i ich okolic sporządzonych w latach 1823–1856, w skali około 1:16 800, m. in. Sewastopola⁵⁸, Łucka⁵⁹ i Brześcia Litewskiego⁶⁰.

Zbiór Planów po Henryku i Leandrze Marconich (Zbiór Henryka i Leandra Marconich) jest roboczym archiwum architektów, przechowujących wykonane projekty, przede wszystkim jako materiał pomocniczy dla dalszych prac. Zgromadzono w nim 841 rysunków wykonanych głównie przez dwóch znanych architektów warszawskich, Henryka Marconiego i jego syna Leandra. Zbiór przechowywany był w kolejnych

średnio odzwierciedlające etapy projektowania, w tym szkice robocze. Niewiele jest projektów ostatecznie wykończonych oraz rysunków odnoszących się do dokumentacji urbanistycznej lub regulacji układów miejskich. Zasięg terytorialny zbioru obejmuje tereny Królestwa Polskiego, Wielkopolnię, Wołyń, Podole, Ukrainę Wschodnią, Inflanty, Pomorze, Małopolskę i Wielkopolskę. Zakres chronologiczny zbioru wyznaczają lata 1824–1902. Cezurę początkową stanowi najstarszy zachowany rysunek H. Marconiego, wykonany około 1824 r.⁶², natomiast cezurę

⁶¹ *Katalog rysunków architektonicznych Henryka i Leandra Marconich w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, oprac. T. Jaroszewski i A. Rottermund, Warszawa 1977; S. Łoza, *Henryk Marconi i jego rodzina. Materiały do monografii w serii Mistrzowie Architektury Polskiej*, Warszawa 1954.

⁶² AGAD, Zbiór Marconich, 577-22, nr kat. 754.

⁵⁸ AGAD, Zb. Kart. 39-19 (Mapy Topograficzne).

⁵⁹ AGAD, Zb. Kart. 66-8, ark. 1-4 (Mapy Topograficzne).

⁶⁰ AGAD, Zb. Kart. 69-33, ark. 1-10 (Mapy Topograficzne).

kończącą – data sporządzenia (1902 r.) przez L. Marconiego *Projektu pałacu Czackich w miejscowości Borszcze na Ukrainie*⁶³. Unikalnym dziełem w zbiorze jest projekt zespołu pałacowo-ogrodowego w Zbójnie (ryc. 8)⁶⁴.

Zbiór noszący tytuł **Kartografika z innych Oddziałów AGAD** powstał w wyniku wyłączenia 620 map i planów z akt Oddziału I (Akta władz, urzędów i instytucji publicznych do 1795 r.) i II (Akta władz, urzędów i instytucji publicznych od 1795 do 1918 r.). Składa się on z następujących części: 1) Delegacja do zawarcia traktatów rozbiorowych i Departament Interesów Cudzoziemskich Rady Nieustającej, 2) Sąd Asesorski, 3) Sąd Referendarski, 4) Kancelaria Wojskowa Stanisława Augusta, 5) Władze wojskowe powstania kościuszkowskiego, 6) Kamera Ekonomiczna JKMci, 7) Urząd Marszałkowski, Komisja Brukowa, Komisja Boni Ordinis, Komisja Policji Obojga Narodów, 8) Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji (KRSW). W grupie kartografików osiemnastowiecznych (części zbioru 1–7) dominują mapy wielkoskalowe miast⁶⁵ i mapy gruntowe, w tym sądowe⁶⁶. Ponadto znajdują się mapy delimitacyjne, wojskowe i gospodarcze. Grupę map dziewiętnastowiecznych zbioru stanowią mapy wielkoskalowe miast i rysunki architektoniczne wyłączone z zespołu akt KRSW⁶⁷.

W Oddziale Kartografii AGAD znajduje się jeden zbiór otwarty – **Nabytki Oddziału Kartografii** – liczący obecnie 537 jednostek archi-

walnych. Tworzą go mapy plany urbanistyczne, rysunki architektoniczne i techniczne z drugiej połowy XVIII i z XIX w., pozyskiwane w wyniku darowizn i zakupów.

Ponadto przechowywany jest **Zbiór Ikono- grafii**, który został utworzony z powojennych nabytków oraz z grafik przekazanych do Oddziału Kartografii z Oddziałów I–III AGAD. Zbiór tworzy 1458 jednostek archiwalnych. Grafiki te przedstawiają obiekty architektoniczne (pałace, kościoły, budynki użyteczności publicznej i kamienice), architekturę użytkową (dekoracje i wyposażenia wnętrz), meble i zbroje. W zbiorze znajdują się także wizerunki władców, papieży i świętych. Nieliczną grupę stanowią widoki miast.

Oprócz map, planów urbanistycznych, rysunków architektonicznych i technicznych oraz grafik przechowywanych w Oddziale Kartografii, w AGAD znajdują się mapy i rysunki stanowiące integralną część zespołów akt. Najwięcej wartościowych materiałów kartograficznych pozostaje w następujących zespołach i zbiorach akt: Archiwum Koronne Warszawskie, Archiwum Skarbu Koronnego, Archiwum Królestwa Polskiego, Archiwum Kameralne, Zbiór Popielów, Warszawa Ekonomiczne, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji, Zarząd Pałaców Cesarskich, Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego, Komisja Rządowa Wojny, Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie.

Podstawowymi pomocami archiwalnymi umożliwiającymi korzystanie z map i planów AGAD są, dostępne w Pracowni Naukowej, inwentarze oraz indeksy geograficzne i osobowe (autorów map i rysunków) zespołów i zbiorów przechowywanych w Oddziale Kartografii. Korzystanie ułatwiają także katalogi tematyczne wydane drukiem, w większości cytowane wyżej, dotyczące map i planów Warszawy⁶⁸ oraz planów i rysunków architektonicznych: Henryka i Leandra Marconich, Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych oraz Centralnych Władz Wyznaniowych.

Recenzował prof. dr hab. Mieczysław Sirko

⁶³ AGAD, Zbiór Marconich, 751-11, ark. 1-14, nr kat. 15-28.

⁶⁴ AGAD, Zbiór Marconich, 576-34, ark. 1. nr kat. 698: Plan ogólny obejmujący pałac z parkiem, ogrodem warzywnym i zabudowaniami, 1845 r., Bolesław Podczaszyński. Ibidem, 576-34, ark. 2-5, nr kat. 699-703: Rysunki architektoniczne pałacu, 1833 r., H. Marconi.

⁶⁵ D. Kosacka, *Plany Warszawy*, op. cit., passim.

⁶⁶ H. Bartoszewicz, *Mapy sądowe z archiwów rodzinnych Potockich*, „Miscellanea Historico-Archivistica” t. 8, 1997, s. 9-18; W. Calczyński, *Mapy sądów*, op. cit., s. 170-172; K. Łonczyńska, *Mapy Referendarii Koronnej w drugiej połowie XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” t. 12, 1964, nr 3, s. 411-428, ilustracje.

⁶⁷ *Katalog rysunków architektonicznych z akt Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, oprac. M. Łodyńska-Kosińska, Warszawa 1974.

⁶⁸ A. Bartoszewicz, H. Bartoszewicz, *Plany ogólne Warszawy*, op. cit.; idem, *Plany szczegółowe Warszawy*, op. cit.; D. Kosacka, op. cit.

Cartographic collection of the Main Archives of Old Records in Warsaw

Summary

Keywords: Cartographic collection of the Main Archives of Old Records in Warsaw, map group, map set, map collection

Cartographic collection of the Main Archives of Old Records (AGAD) in Warsaw consists of atlases, urban maps, architectural and technical drawings and graphic art kept in the Department of Cartography and in departments which collect the documents of authorities, offices and institutions of the Republic as well as family records. The collection kept in the Department of Cartography is divided into seventeen groups, sets and collections which are concisely described in the article.

The Archives' cartographic collection is dated between 1579 and 1974. Among its maps and architectural drawings are multicolored hand drawn documents, mainly large scale land property maps and urban plans

from 18th and 19th centuries. The oldest map in the collection, presenting East Phrysia is a copperplate engraving from 1579. The oldest hand drawn document is the plan of the manor and garden in Ujazdów near Warsaw from 1606, authored by Alessandro Albertini.

Cartographic items from the time of the Commonwealth of Both the Nations collected in the archive concern mainly the territories of the Crown rather than the Grand Duchy of Lithuania. Those from the period after the partitioning (1794) cover mainly the terrains taken over by Prussia as a result of the 2nd and 3rd partitioning, and later the territories of the Duchy of Warsaw and the Kingdom of Poland in the borders established in 1815 by the Vienna Congress. Atlases constitute the least numerous group.

Translated by M. Horodyska

Картографические фонды Главного архива старых акт в Варшаве

Резюме

Картографические фонды Главного архива старых акт в Варшаве (AGAD) создают атласы, градостроительные планы, архитектурные и технические рисунки, хранящиеся как в Отделе картографии, так и находящиеся в отделах, собирающих акта властей, учреждений и институтов Речи Посполитой, а также акта родовых архивов. Совокупность материалов, хранящихся в Отделе картографии, поделено на 17 комплектов, фондов и коллекций, которые кратко описаны в статье.

Хронологические границы картографического фонда Архива определяются 1579–1954 годами. Среди создающих его карт и архитектурных рисунков преобладают многоцветные рукописные документы, главным образом, крупномасштабные карты земель и градостроительные планы XVIII и XIX века. Самая старая карта фонда, представляющая

Восточную Фризию, была выполнена в 1579 г. техникой гравирования на меди. Наиболее старым рукописным документом является план помещичьего дома и парка в Уяздове близ Варшавы 1606 г. авторства Алессандро Альбертини.

Собранные в AGAD картографические материалы периода Речи Посполитой Обоих Народов касаются, главным образом, земель Короны, а в значительно меньшей степени Великого княжества Литовского. Зато с периода после разделов Польши они касаются прежде всего территорий, взятых Пруссией во втором и третьем разделе Польши, позднее земель княжества Варшавского и Королевства Польского, в границах установленных в 1815 г. по решению Венского конгресса. Самую малочисленную группу составляют атласы.

Перевод Р. Толстикова

